

Галина Немченко

Жанрові особливості п'єс І. Франка

“Учитель” та “Украдене щастя”

Українська драматургія другої половини ХІХ — початку ХХ століття репрезентована великим розмаїттям талантів. П'єси різних жанрів і стилів пропонували корифеї вітчизняного театру М. Кропивницький, М. Старицький, Іван Карпенко-Карий (І. Тобілевич), Панас Саксаганський (П. Тобілевич), В. Потапенко й ін. Плч-о-плч із ними торували шлях національній драматургії митці різних генерацій та прямунь — О. Кониський і М. Костомаров, П. Куліш і Л. Глібов, Панас Мирний та І. Нечуй-Левицький, Олена Пчілка й Д. Маркович, С. Воробкевич і Ю. Федькович, О. Стороженко й Б. Грінченко, І. Тогобочний і В. Самійленко, Г. Цеглинський і С. Васильченко, Людмила Старицька-Черняхівська й А. Велисовський, Леся Українка й Олександр Олесь, Тетяна Сулима й Любов Яновська, А. Тесленко й М. Левицький, С. Черкасенко й В. Пачовський... У цьому сузір'ї одне з найвизначніших місць належить І. Франкові як драматургу та історикові театру, критикові й мистецтвознавцю. Його різножанрові п'єси та численні праці ввійшли до золотого фонду національної культури.

Свої погляди на сценічне мистецтво великий Каменяр виклав у багатьох своїх статтях: “Руський театр в Галичині” (1885), “Українська література в Галичині за 1886 рік” (1886), “Наш театр” (1892), “Руський театр” (1893), “Русько-український театр (історичні обриси)” (1894), “Наша театральна мізерія” (1905) тощо. На думку І. Франка, “театр має бути школою життя”, “мусить показувати нам те життя, зображувати і аналізувати його прояви, будити в читачах критику сього життя, будити почуття, що такі а такі прояви є добрі, а тамті — погані. А щоб така критика була вірна, мусить бути повною і всесторонньою, опиратися на повнім і широкім зображенні суспільності” [3, с.280]. Саме такими й були твори письменника.

І. Франко відомий своїми комедіями “Рябина” (1886, 1893), “Учитель” (1896), соціально-психологічною драмою “Украдене щастя” (1893), історичними п'єсами “Три князі на один престол” (1874), “Сон князя Святослава” (1895), одноактівками “Послідній крейцар” (1880), “Майстер Чирняк” (1894), “Суд святого Николая”, “Кам'яна душа” (1895), “Будка ч. 27” (1896), “Чи вдуріла?” (1904), а також незавершеними текстами для сцени (“Сватання пана Хвндюка”, “Славою і Хрудош”, “Югурта” й ін.). Він є також автором переробки “Війт заламейський” (1896, із іспанського драматурга Педро Кальдерона де ля Барка, 1600-1681), перекладав “Антигону” та “Електру” (з давньогрецького трагіка Софокла, 496-406 рр. до н.е.) тощо.

Франкова комедія “Учитель” розкриває проблему “інтелігенція і народ”. Твір присвячений показу складного життя педагога на селі. Герой твору — Омелян Ткач — справжній подвижник, відданий своїй справі. Він несе світло знань у народ, не зважаючи на численні перешкоди з боку сільської адміністрації. Війт налаштовує громаду супроти вчителя. Селянам було дивно, що їхні діти повинні відвідувати школу, адже попередник Ткача, живучи в громаді цілих п'ятнадцять років, не проводив аніяких занять, а на екзамен привозили підготовлених учнів з іншого села. Цілий ряд ситуацій (намагання зробити вчителя поручителем за селян, напад парубків на школу, плітка про Омеляна Ткача та його сестру) підкреслюють драматизм учительського життя на селі. Але інтелігент знаходить у собі сили боротися з перешкодами. У цьому йому допомагає товариш Іван Хоростіль

та жандарм, який виявився гімназійним приятелем Омеляна. Проте позитивні моменти в долі вчителя були поодинокими. Вона в Ткача досить драматична. З іронією звучить у творі латинське прислів'я: "Кого боги зненавиділи, педагогом зробили" [5, с.97].

Події у комедії розгортаються динамічно — цьому сприяють нові персонажі — Хоростіль та жандарм. Авторська дефініція "комедія" підкреслює гостроту викриття суспільних суперечностей. Відзначивши хорошу роботу Омеляна як педагога, начальство відправляє його в далеке й глухе гірське село. Адже чиновникам від освіти подібні думачі й одержимі вчителі не до вподоби. Цілком слушно було б назвати цей твір соціально-побутовою драмою. Таке жанрове визначення більше відповідало б характерові конфлікту в творі.

Соціальний елемент у п'єсі "Учитель" превалює. Це відчутно в багатьох репліках, діалогах, ситуаціях. Особливо ж, коли йдеться про Омеляна Ткача.

"Ю л і я. Знаєте, я не раз боюся, щоби з ним щось злого не зробилося. Адже ж отсе осьмий раз його переносять, і якби за які-небудь непорядки або провини! Та де там! Учитель він прекрасний, усюди похвальні свідоцтва мав, люди були з нього вдоволені. Так що ж, усе винаходять у нього щось "політичне"! В однім місці вїтові шахрайства відкрив, у другім з сільськими лихварями задерся, а третім читальню заложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив — отсе й були його гріхи. І все найшлися темні духи, що за такі річі його вигризли з села" [5, с.84].

Герой-інтелігент постійно стає на захист знедолених. У цьому й полягає його місія народолобця.

"Х о р о с т і л ь. Одна — людська біда. Став чоловік тим учителем і зараз, як та верба, мусив пустити коріння. Сей приходить за порадою, і другий, і десятий. Тому напиши, сьому розповідж, з тамтим піди до пана, з іншим до вїта, а то й до староства, і до уряду податкового, і до лікаря. І як раз чоловік у все те втягнеться, то потому й вилізти годі" [5, с.85].

Особливо приваблює в п'єсі постать Омелянової сестри Юлії. Вона також допомагає селянам, як і її брат-просвітник.

"Ю л і я. А живеш отак у селі і познайомишся з жінками та дівчатами, то ні відси, ні відти тільки набереться різного діла, що аж голова тріщить. Тут шити вчиш, там варити вчиш, тут у слабості допоможеш, там хоч словом потішиш або з власної мізерії чим-небудь порятуєш... І бідуєш отак рік або два в селі, мов на терні, а виїжджаючи плачеш, мовби рідню прощала" [5, с.85].

Автор є майстром діалогів та полілогів, які посилюють драматичну напругу твору.

"О м е л я н. А так, тут школа.

2 п а р у б о к (показує дрючок). Ось мій оловець.

3 п а р у б о к (показує луб). Ось мій папір.

4 п а р у б о к (показує дошку). Ось моя книжка.

О м е л я н (стає перед ними). А се що знов таке? Напад? Розбій? Чи жарт собі з мене робите?

П а р у б к и. Нас тати до школи прислали.

О м е л я н. Ідїть і скажіть своїм татам, най собі з таких жарти строять, як вони самі, а не з мене.

1 п а р у б о к. Скажіть їм все самі, а ми до школи прийшли. Вчіть нас!» [5, с.96].

Мова героїв твору насичена народнорозмовною лексикою.

Франкова комедія "Учитель" як варіація розробки характерної для української драматургії другої половини XIX — початку XX століття проблеми "інтелігенція і народ" органічно увійшла в тогочасний літературно-мистецький процес, поряд із творами М. Старицького ("Не судилось"), І. Карпенка-Карого ("Понад Дніпром"), М. Кропивницького ("Доки сонце зійде, роса очі виїсть", "Конон Блискавиченко"), Б. Грінченка ("Нахмарило", "На громадській роботі", або "Арсен Яворенко"), Д. Марковича ("Не зрозуміли"), Олени Пчілки ("Світова річ") тощо.

Соціальний елемент є визначальним і в поетиці п'єси "Украдене щастя". Цю драму було написано І. Франком на конкурс, що був оголошений 1891 року. Твір було відзначено другою премією та рекомендовано до постановки на сцені. У статті "Доктор І. Франко" О. Маковей згадує, що драма мала назву "Жандарм", але цензура заборонила її в такому варіанті "виставляти на позорище такої важкої в суспільності людини, як жандарм" [2, с.418].

У статті "Жіноча неволя в руських піснях народних" І. Франко опублікував "Пісню про шандаря". У журналі "Житє і слово" (1895) надруковано три варіанти цього фольклорного твору. У примітках І. Франко зазначив, що в основу сюжету драми "Украдене щастя" ліг той із варіантів, що був записаний учителькою та поетесою Михайлиною Рошкевич.

У народній пісні жінка селянина-нелюба Николайка привселюдно кохається зі своїм милим — жандармом. Це був виклик звичаям та усталеним традиціям.

Ой пити би горівочку, ой пити би, пити;

Ой прийшлося шандареві з Делятина іти.

Ой положу на віконце горіхову гранку;

Прийшов шандар з Делятина, бо має коханку.

А шандар си став на хори, "Апостол" читає.

Ой люди ся проступили та стали у кутки,

А він любку за ручечку, повів через сутки:

☒ Ой ходімо, моя мила, та на торговицю.

Та будемо попивати мід та сливовицю [2, с.419].

Порівнюючи Катерину з п'єси «Гроза» О. Островського з дружиною Николайка з "Пісні про шандаря", І. Франко у статті «Жіноча неволя в руських піснях народних» вказує: "... Катерина тільки по довгій боротьбі і намовах, з великою гризотою, тайком віддається любому чоловікові і відтак ще думає укривати своє поступовання, поки страшна буря, котрої вона забобонно боїться, не довели її до признання, а тоді не зносячи ганьби і докорів, кидається в Волгу, то Николайкова жінка поступає зовсім одверто, не криється з своєю любов'ю, для неї нема ані ганьби, ні докорів, ні нічого, окрім тої любові, — і коли також бажає смерті, то тільки для того, щоб і в гробі, лежати побіч любого собі чоловіка» [1, с.250-251].

У драмі збережено навіть ім'я одного з героїв пісні (Микола), а також відтворено окремі ситуації з фольклорного джерела.

Відомі різні редакції Франкової п'єси. В остаточному варіанті жандарм Михайло Гурман гине від рук Миколи Задорожного, але не викриває вбивцю, ще й дякуючи, що звільнив його від душевних мук. І ця редакція бачиться більш драматичною. Адже існує ще й інший варіант розв'язки конфлікту. В останніх явах п'ятої дії цієї редакції змінені ситуації. Анна зізнається своєму нелюбому чоловікові Миколі, що вагітна від Михайла. А війтові вона каже, що ніби сама вбила жандарма. Тож у фіналі твору її заарештовують.

Виразність композиційно-сценічного оформлення драми досягається за допомогою прийомів: а) оригінальної фабульної концепції (побутові перешкоди в житті персонажів одночасно є приводом драматичного розв'язання їх долі); б) наявності сильних фінальних актів; в) майстерного використання фольклорного матеріалу. Найбільш продуктивно освоєна автором народна пісня, починаючи насамперед від сюжетної канви твору. Своєрідною інтродукцією драми є пісні про жіночу долю, що ілюструють зображувані події. З метою акцентування трагізму становища Миколи вжито народний твір "Унадився журавель та й до наших конопель", підтекст якого співзвучний переживанням героя. Реалістичну панораму життя села XIX століття створюють побутові картини (досвітки, недільні гуляння). Причому наголошуючи на окремих подробицях (нужденні заробітки Миколи, заборона війтом розваг молоді), автор підкреслює нестерпність становища трудящих. Таким чином, домінуючим соціальним мотивом визначається як основна колізія, так і структура художньої тканини п'єси.

Суспільні умови скалічили життя Михайла. Колись він був чесним і справедливим парубком, а тепер намагається повернути украдене щастя будь-якими засобами.

"Ж а н д а р м. Нелюди! Поганці! Таки додержали слова, закопали тебе живцем у могилу! Бог би їм сього не пристив!

А н н а. Про кого се ти?

Ж а н д а р м. А про кого ж би, як не про твоїх коханих братчиків. Знаєш, як мене взяли ідо війська, то один із них у коршмі виразно сказав мені: "Ти, Михайле, іди в божий час, але про Анну і не думай. Не буде вона твоя, хоч би ми мали її живцем у могилу закопати". Я тоді розсміявся йому в очі, але бачу, що вони таки поставили на своїм" [4, с.22].

У п'єсі вжито ряд монологів, які розкривають внутрішній світ дійових осіб. Анна говорить: "Чи дуже любила сього Михайла? Здається, що дуже, коли й досі вся тремчу, всю мене мороз проходить, як його згадаю. Здається, що таки дуже. А може, більше боялася його, ніж любила [...]. Самим поглядом, здається, наскрізь тебе прошибає, мов розпаленим дротом. Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога!" [4, с.27].

Всі герої драми страждають, бо жоден із них не став щасливим. Причина цього — суспільні умови. Миколі здавалося, що шлюб із Анною принесе йому душевну злагоду. Він тяжко працював на своє господарство. "М и к о л а (засуває вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці). Ну, заробок, нема що казати! За вісім шісток головою наложи — оплатиться. Цілісінкий день роби, двигай, волочися, худобу збавляй, мерзни і мокни, як остатня собака, — і за все те вісім шісток. А прийдеться платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І тото би зажерли. Як дають чоловікові той кровавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле" [4, с.14].

Ремарки в драмі уточнюють час і місце дії, а також містять описи персонажів, які доповнюють і увиразнюють характеристику героя, наводять портретні деталі: “За сценою чути брязкіт нашійників. По хвилі входить М и к о л а, весь присипаний снігом, в гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батогом” [4, с.14].

Пісенні апікації з фольклорної стихії (“Ой там за горою та за кремінною”, “Ой мужу, мій мужу, не бий мене дуже”, “Ой там у лісі, ой там у лісі плужочок”) органічно вплетені в сюжетну канву твору.

Драма “Украдене щастя” І. Франка продовжила ряд типологічно подібних п’єс («Лимерівна» Панаса Мирного, «Гроза» О. Островського тощо).

П’єси “Учитель” та “Украдене щастя” І. Франка стали здобутком українського національного театру.

Література

1. Франко І. Я. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 26.- С.210-253.
2. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. / ред.тому О. Є. Засенко; упоряд.та коментарі М. М. Павлюка / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1979. – Т.24. – 447 с.
3. Франко І. Я. Наш театр / Іван Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т.28. – С.279-292.
4. Франко І. Я. Украдене щастя / Іван Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т.24. – С.7-64.
5. Франко І. Я. Учитель / Іван Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т.24. – С.65-122.

Немченко, Г.В. Жанрові особливості п’єс І. Франка “Украдене щастя” та “Учитель” / Г. Немченко // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори) : літературно-науковий збірник.- Вип. 12. — К.–Херсон: Просвіта, 2016. — С.67-73.